

10.33537/sobild.2021.12.1.2

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 12.10.2020
Kabul edildiği tarih: 26.11.2020
Yayınlanma tarihi: 30.01.2021

Article Info

Date submitted: 12.10.2020
Date accepted: 26.11.2020
Date published: 30.01.2021

Öz

Türkçede eylem köklerine biçimlenerek onlara emir, rica, yalvarma, istek, sabırsızlık ve öneri gibi anlamlar yükleyen -sA-n/-nIz-A biçimbirimi vardır. Yaptığımız ilk araştırmalar bize “-sA”nın, dilek veya şart bildiren biçimbirim; “-n/-nIz”ın ise 2.tekil/çoğul kişi uyumuna girmiş ek işlevindeki biçimbirimler olduğunu düşündürmüştür. “-A” ise seslenme edatı olarak değerlendirilmiştir. Ancak detaylı literatür taramaları sonucunda “-sA-n/-nIz-A”nın, kaynaşık (clitic) işlevli biçimbirim olarak çözümlendiği de görülmüştür.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde bu çalışmanın amacı, -sA-n/-nIz-A biçimbiriminin, ek olarak mı yoksa kaynaşık olarak mı çözümlenmesi gerektiğini saptamaktır. (1) ve (2)'de verilen örnekler üzerinden oluşturulan araştırma soruları şunlardır:

- (1) Bu akşam bize yemeğe gel-se-n-e.
- (2) Sus-sa-nız-a.

- a) -sA-n/-nIz-A yapısı içindeki -sA biçimbirimi, dilek-şart kipi kategorilerinden hangisine aittir?
- b) Eğer “-sA”nın ve “-A”nın kaynaşık olduğu düşünülürse, -n/-nIz eylemcil kişi uyumları, ek görevini üstlenebilir mi?

Davranışsal gözlem tekniğiyle gerçekleştirilen bu araştırmanın yöntemi, (1) ve (2)'de verilen örneklerin kullanıldığı Ertelemiş Ekleştirme (Ing. Suspended Affixation) ölçeği çerçevesinde oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular sonucunda “-sA”nın sonsuz hece (non-terminal) olduğu ve k paradigması kişi uyumundaki -n/-nIz ile sözcük oluşumunu tamamladığı için ek görevi gördüğü saptanmıştır. -A seslenme ilgecinin de bu ek yapısına dahil olduğu kanısına varılmıştır.

TÜRKÇEDE EYLEMLERDE GÖRÜLEN -SA-N/-NIZ-A BİÇİMBİRİMİ KAYNAŞIK MIDIR?, EK MIDIR?

IS THE MORPHEME -SA-N/-NIZ-A SEEN ON VERBS IN TURKISH CLITIC OR SUFFIX?

Ayberk KURTGEL

Araş. Gör. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, akurtgel@ohu.edu.tr

Anahtar sözcükler

-sA-n/-nIz-A Biçimbirimi;
Kaynaşıklık; Dilek/Şart
Biçimbirimi; Ertelemiş
Ekleştirme.

Keywords

The Morpheme of -sA-n/-nIz-A;
Cliticization; The Morpheme of
Optative/Conditional; Suspended
Affixation.

Abstract

In Turkish, there is morpheme of -sA-n/nIz-A that assigns a meanings such as imperative, request, begging, wish, impatience and suggestion as formed on roots of verb. The first researches that we did, this morpheme had make think us -sA is a morpheme that functions as suffix and notifies optative or condition but -n/-nIz are morphemes that functions as suffix and harmonied with 2nd singular and plural pronouns. As for -A, it has been evaluated as preposition of address but in addition to this, in consequence of detailed literature researches, it has been seen that -sA/-nIz-A has been analysed as clitic functioned morpheme.

In the frame of above explanations the aim of this study is to determine whether the -sA-n/-nIz-A morpheme should be analysed as suffix or clitic. The research questions that are created on the examples given in (1) and (2) are as follows:

- (1) Bu akşam bize yemeğe gel-se-n-e.
- (2) Sus-sa-nız-a.

- a) Which category of optative-condition does -sA that within structure of -sA-n/-nIz-A belongs to?
- b) If it is thought that -sA and -A are clitics, can verbal personal agreement -n/-nIz, take on duty of suffix?

The method of this research that is realized with the behavioral observation technique is created in frame of Suspended Affixation scale in which was used examples given in (1) and (2). In the consequence of findings it has determined that -sA performs a duty as suffix because of it is non-terminal and since it completed its word form with -n/-nIz that is personal agreement in the paradigm of k. It has concluded that the preposition of address -A is also included the structure of this suffix.

1. Giriş

Türkçede, eylemlere eklenerek onlara emir, rica, yalvarma, istek, sabırsızlık, öneri ve ısrar anlamları katan *-sA-n/-nIz-A* biçimbirimi vardır (Aslan Demir, 2008: 65; Ergin, 2009: 310; E. Özdemir, 1967: 188). Bu biçimbirime ilişkin olarak Deny, istek ve rica anlamında kullanılan şart kipinin 2. kişi çekimine girdiğini ve emir kipiyle denk olduğunu belirtmektedir (1941: 680). Üstüner ise, +A pekiştirme ekinin 2.tekil kişide şart ekiyle kullanıldığında, şart ekinin *-sAnA* şekliyle emir kipi biçimbirimi görevini gördüğünü ileri sürmektedir (2000: 193). Gencan'da bu biçimbirim, ünlemlilik dilek-koşul kipi olarak değerlendirilmiş ve buyurma anlamı kattığına yer verilmiştir (1979: 292). Ergin, şart biçimbiriminin istek bildirme işlevinde kullanıldığında bağımsız bir tümce olduğunu belirtir ve *"yarn bari hava güzel olsa!"* örneğini verir. Bu istek işlevinin de aslında şarta dayandığını, şartın dilek halinde kullanıldığını vurgular. Fakat, *"gelsene (gel-se-n-e)!, otursana (otur-sa-n-a)!, çalışsanıza (çalış-sanız-a)!"* gibi hitaplı şekillerde şartın barınmadığı, ikinci kişi uyumuna özgü eklenmiş hitap biçimlerinin istekle emir arası aktarım bildirdiği görüşündedir (2009: 310). *Turkish Grammar*'da "Şart Cümleleri" başlığı altında *-sA-n/-nIz-A* biçimbirime değinen Lewis, -A ünleminin emir anlamı katmak için şart kipinin 2. şahsına eklen bir ek olduğunu ifade eder. Daha iyi vurgu yapmak için bu ünlem, sözcükleri, *"ya"* şeklinde de takip edebilir (1967: 271-272). Kornfilt, *"Emir Kipi"* başlığı altında incelediği yapının kullanımını, şart kipine eklenen -A biçimbiriminin 2.tekil/çoğul kişisiyle sınırlandırmıştır. *-sA-n/-nIz-A* biçimbirimi 2.çoğul kişi biçimiyle kullanıldığında, herhangi bir kişi ya da kişiler için kibarlık ya da kabalık, yakınlık, içtenlik aktarır. 2.tekil kişi biçimiyle kullanıldığında ise herhangi bir kişi için kabalık ya da yakınlık, içtenlikten söz edilir (1997: 44).

Buraya kadar verilen ifadelerde, araştırmacılar tarafından biçimbirimsel analiz çerçevesinde ortaya konan genel kanı, bu biçimbirimin *-sA* şart kipinin 2.tekil/çoğul kişi uyumunda -A seslenme ilgecinin biçimlenmesiyle oluştuğudur. -A seslenme ilgecinin biçimlenmesiyle şart ya da dilek anlamını yitirip emir anlamını kazanmıştır. Bu görüşler dışında Ercilasun'a göre, Türkiye Türkçesinde kullanılan *"gelsene, gelsenize"* gibi örneklerdeki *-sA* aslında şart eki değil, kaynaşıktır¹. Osmanlı Türkçesinde şart biçimbirimiyle bulaşma yoluyla şart biçimbirimine dönüşmüş, *-nA* kaynaşığı da aynı bulaşma sonucunda *"şahıs eki+A"* haline gelmiştir (2008: 52).

Bu görüşler sonucunda *-sA-n/-nIz-A* hakkında yeni bir öneride bulunmak için, kaynaşıklığın ve Türkçe dilbilgisi kitaplarında dilek-şart kipi olarak değerlendirilen *-sA* biçimbiriminin işlevlerinin açıklanması uygun olacaktır. Açıklamanın ardından,

Türkçedeki kişi uyumu türlerinin hangisinde kaynaşıklığın gerçekleşebildiği örneklendirilecektir.

2. Kaynaşıklar(Clitics)

Erdal, kaynaşıkların bağımsız bir sözcükle biçimbirimsel değil, sesbilimsel birlik oluşturan anlam taşıyıcı bir birim olduklarını öne sürmektedir. Bu görüşe göre, kaynaşıklar, sesbilimsel seviyede ek olarak görülebilir fakat biçimbirimsel seviyede ise sözcük olarak betimlenmektedir. Kaynaşıklar, çekime girerek biçimbirimsel nitelik kazanmış ev sahibi (host) denilen sözcüklere eklenir. Tümcedeki yerleri öbekselsel dizilime sahip olmasına rağmen kaynaşıklar, ilk olarak sesbilimsel seviyede algılanabilir. Eklendikleri sözcükte sesbilimsel etki alanı oluştururken; öbekselsel etki alanları sesbilimsel etki alanına göre daha geniştir. Kaynaşıklar ve ekler arasında kısıtlayıcı özellikler vardır (2000: 41):

2.1. Kaynaşıklar ve Ekler

a) Ekler, dilbilgisel kategori olarak tanımlanan belirli sözcük türlerine biçimlenebilir. Eklendiği sözcükleri öbekleştirebilir. Kaynaşıklar ise farklı sözcük türlerinin ev sahipliği yapmasıyla onlara eklenir. Eklendiği sözcüğe dilbilgisel işlev kazandırmaz ya da onları öbekleştirmez. (Erdal, 2000: 41).

Bu maddede "ek" sözcüğünden kasıt, türetim biçimbirimleridir. Adların çekim biçimbirimleri kaynaşık, türetim biçimbirimleri ise ek olarak düşünülmektedir. Eylemlerde türetim biçimbirimleri ise adıl kökenli kişi uyumlarıyla çekimlenen biçimbirimlerdir. Bu konuya ilerleyen sayfalarda değinilecektir. Konuya giriş yapmak adına "Yapılacak **"iş+ler"** var." ve "Yapılacak**+lar** var." örneklerine bakalım. İlk tümcede türü ad olan "iş" sözcüğünün üzerine "+lAr" çokluk çekim biçimbirimi gelmiştir ancak sonraki tümcede "iş" sözcüğü tümceden atılmış ve "+lAr" biçimbirimi "yapılacak" sözcüğünün üzerine biçimlenmiştir. "+lAr" çekim biçimbiriminin ad soylu sözcüklere biçimlendiği bilinmektedir. Dolayısıyla, dilbilgisel kategorisi addır ve ad öbeği oluşturmaktadır. "Yapılacak" ise eylem soylu bir sözcüğün adlaşmış biçimidir. Sözcük türü ad olmadığı halde, ad soylu sözcüklere biçimlenen bir biçimbirime ev sahipliği yapmaktadır. Yani "yapılacak**+lar**" derken "+lAr" kaynaşık görevi görmektedir.

b) Kökler ve ekler arasında hiçbir sözcük girmez. Fakat kaynaşık ve ait olduğu ev sahibi sözcük arasında sözcük girebilir. (Erdal, 2000: 41).

"Sınava girecek+Ø ve üniversiteyi kazanaca(ğ)+**im**." örneğinde 1.tekil kişi uyumu kaynaşık olduğu için ait olduğu ev sahibi "girecek" sözcüğünden atılıp en sondaki eylem üzerinde yer almaktadır. Araya da "ve" ve "üniversite" sözcükleri girmiştir ancak **"*Sınava gir-Ø ve üniversiteyi kazanaca(ğ)+m**." örneği bozuk tümce olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü "-AcAk" kaynaşık değil; ektir.

¹ Ercilasun, yazısında enklitik terimini kullanmıştır. Bu yazıda enklitik terimi kaynaşık olarak ele alınacaktır.

c) *Ekler olağan (son hece) sözcük vurgusuna sahiptir. Kaynaşıklar ise üzerilerine vurgu almazlar.* (Erdal, 2000: 41).

“Kitap+lí(ğ)+ım” sözcüğündeki 1.tekil kişi iyelik eki kaynaşık olduğu için vurgulanmaz. Bu konu ilerleyen sayfalarda ele alınacaktır.

d) *Kaynaşıklar ekli olan başka kaynaşık üzerine biçimlenirken ekler, kaynaşıkların üzerine biçimlenemezler.* (Erdal, 2000: 41).

“İspanyol+ca seviye+niz+i geliştirin.” örneğindeki “seviye” sözcüğünü atıp “İspanyolca+niz+i” diyebiliriz. Burada “+nlz” kaynaşığı üzerine “+I” kaynaşığı rahatlıkla biçimlenebilirken “*seviye+niz+i+ce” örneğinde “+cA” ek olduğu için kaynaşığın üzerine biçimlenememektedir.

Türkçe dilbilgisi kitaplarında, kaynaşıklar için öbeklere eklenen parçacıklar olarak söz edilir. Türkçede kaynaşıklar ekleri takip eder ve öbeğin sonundaki sözcükte ortaya çıkar (Göksel ve Kerlake, 2005: 100). Asla vurgulanamazlar. Vurguyu ise kendilerinden önceki heceye aktarırlar (Lewis, 1967: 23). Bahsetmemiz gereken diğer bir nokta da kaynaşıkların biçimbilimsel seviyede sözcük olduğudur. Türkçedeki *i-* eylemi böyle bir sözcüktür. Tek başınayken üzerine ek alıp sözcük gibi davranabilirken (gelir *i-di*, geliyor *i-miş*, geliyor *i-se*), kökündeki sesi yitirip önceki sözcüğe kaynaşabilir (Uzun, 2006: 71). Kornfilt’in sınıflandırmasında kaynaşıklar beş maddede toplanır ancak biz konumuz gereği ilk üç maddeye yer vereceğiz:

2.2. Kaynaşıkların Sınıflandırılması

2.2.1. Yardımcı Eylemler: +(y)DI, +(y)mİş

Çekimlenmiş *i-* yardımcı eylemi ad, sıfat ve sıfat-fiilden (*participle*) oluşmuş yüklemcil köke kaynaşır. Bu tür kaynaşıklar, eklendikleri sözcüğün ünlü uyumuna uymasıyla betimlenir ancak vurgu almama özelliklerini korurlar (Kornfilt, 1997: 435).

(1) “Hasan dün *hastá+y+dı*.”

(2) *Hasan dekan yardımcı+sí+y+mış.*

(3) *Dün sabah Hasan işini bitir-miş-ti.*” (Kornfilt, 1997: 437).

Kornfilt, kişi uyumu biçimbirimlerinin bazı basit çekimli (simple finite)² eylemlerde de (-DI ve -sA hariç bütün zaman/görünüş işaretlerinde) sözcük vurgusu ve ünlü uyumu özelliğine göre aynı karakteristik özelliğe sahip olduğunu ve kişi uyumlarının da kaynaşıkların ayrı bir sınıfı olarak değerlendirilebileceğini ifade eder.

² Basit çekim, eylemlerin kişi uyumuna girerek sözcük oluşumlarını tamamlamaları demektir ancak Türkçede; -(X)yor, -Ar/-(X)r, -AcAk, -mİŞ, -mAll (sonlu hece-terminal) gibi kişi uyumuna doğrudan girmeyen ve -DI, -sA (sonsuz hece-non-terminal) gibi kişi uyumuna doğrudan giren biçimbirimler vardır. Kornfilt, bunların her ikisine de temelde basit çekim dese de (1996: 96) daha sonra onları basit ve birleşik çekim olarak ikiye ayırmaktadır (1996: 106).

³ (6)'da ek eylemin düşürülmemiş hali ve üzerindeki biçimbirimin vurgulu olduğu gösterilse de açıklamada söylenen, ek eylemin düşürüldükten sonra üzerindeki biçimbirimin vurgusunu kaybettiğidir. Birincil sözcük veya son hece vurgusu; sıfatların, adların (özel adlar hariç), sıfat-fiillerin

Bu kişi uyumlarını, ek eyleme kaynaşmış biçimbirim olarak görmek mümkündür. Çünkü bunlar, basit çekimli eylemlerde ek eylemin geniş zaman çekimine girmektedir. Geniş zaman çekiminde de ek eylem daima boştur (null ‘Ø’).

(4) “Yarın akşam operaya gid-ecéğ-Ø-im.”

(Kornfilt, 1997: 437).

(5) “Hasan dün *hastá i-dí*.”

(Kornfilt, 1997: 437).

Kornfilt, (5)'te verilen örnekte, *i-* ek eyleminin tek başına sözcük oluşturduğu durumlarda öncesinde gelen sözcüğün ünlü uyumuna uymadığını ve üzerine gelen eklerde kendi ünlü uyumunu koruduğunu söyler. Buradan hareketle kendi başına sözcük oluşturan *i-* eyleminin kaynaşık olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin tartışılabilir olduğuna vurgu yapar (1997: 436). Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi, bu kaynaşıkların bir özelliği de ünlü uyumunu önündeki sözcüğün ünlü uyumuna göre belirlemesidir. Eğer *i-* eylemi kaynaşık olarak değerlendirilebilirse, onun bu tür oluşumlarına kaynaşık sözcük olarak bakılmalıdır. Bu sözcüğe eklenen biçimbirimler de kaynaşık ekleri olarak çözümlenmelidir. Tartışmada, bu bağımsız oluşumları kaynaşık olarak değerlendirmedeki tek sav, öndeki yüklemcil biçimbirimlerin (sıfat, ad, sıfat-fiil) düzenli sözcük vurgusuna sahip olmasıdır; bu eylemlerin vurguyu üstlenmemesidir:

(6) *Hastá i-miş-siniz.*

Yüklemcil sıfatın birincil sözcük vurgusunu üstlenmesi, sözdizimsel yapıda sağ tarafta bulunan herhangi bir sözcüğün vurgusunu düşürmesiyle ve yüklemcil sıfatın öbekselleştirilmesini korumasıyla açıklanabilir³. (Kornfilt, 1997: 437).

2.2.2. Tümce (Kip, Soru, Olumsuzluk) Kaynaşıkları

7-8. tümcelerde şart kipi biçimbirimi, önce *i-* eylemiyle biçimlenir. Daha sonra bu eylemle birlikte ev sahibi sözcüğe kaynaşır:

(7) “Hasan müdür ol-*dú-y-sa* ben istifa ederim.”

(8) *Hasan müdür ol-acák-sa ben istifa ederim.*” (Kornfilt, 1997: 437).

Ayrıca bilgi kipi koşacı da önce *i-* eylemine biçimlendiği için kaynaşık:

ve gerçek (genuine-verbal) iyelik çekimiyle kişi uyumuna girmiş eylemlerin vurgusudur (Kornfilt, 1997: 437). Öbekselleştirilme yapıda da bu biçimbirimler vurgularını korumaya devam ederler. Örnekte de “*hastá*” sözcüğü sıfat olduğu için öbekselleştirilme yapıda son hece vurgusunu korur. -mİş sıfat-fiili, önündeki ek eylemin düşmesiyle “*hastá*” sözcüğüne kaynaşacak ve vurgusunu ona devredecektir. Vurgu alan sıfat-fiiller kaynaşık değildir. Eyleme ek eylem aracılığıyla değil; doğrudan bağlanır (Kornfilt, 1996: 111).

(9) “*Hasan şu anda Ankara’ya var-mış-tır.*”
(Kornfilt, 1997: 438).

Evet/Hayır soru kaynaşığı *mI*, üzerine vurgu almamasından ve iyelik kökenli kişi uyumlarının üzerine biçimlenememesinden⁴ dolayı kaynaşık görevi görmektedir:

(10) “*Hasan Ankara’ya git-ti mi?*”

(Kornfilt, 1997: 438).

mI soru kaynaşığı, öbeklerin bir kısmına odak yükleme işlevini de üstlenir:

(11) “*Hasan iş+i+n+é⁵ mi gitti?*”

(Kornfilt, 1997: 438).

-*mA* eylemcil olumsuzluk biçimbirimi yalnızca, üzerine vurgu almadığı için kaynaşık olarak değerlendirilmektedir. Vurgu daima, bir önceki hecede yer almaktadır. Ayrıca -*mA*, ünlü uyumuna da uymaktadır:

(12) “*Hasan işine git-me-di.*”

(Kornfilt, 1997: 438).

Adcıl olumsuzluk sözcüğü “*değil*”, ünlü uyumuna uymaz ve vurgu üstlenir. “*Değil*”i bu özelliğinden dolayı kaynaşık olarak değerlendirmek doğru değildir ancak kolaylıkla tümceden atılabilmesi ve üzerine zaman/görünüş/kip anlamı katan birtakım kaynaşıkların biçimlenebilmesinden dolayı kaynaşık özelliği de sergiler⁶:

(13) “*Hasan işine git-miş değil-di.*”

(Kornfilt, 1997: 439).

Kaynaşıkların sınıflandırılmasına ilişkin yaklaşımlardan biri de Göksel ve Kerslake’in yaklaşımıdır. Göksel ve Kerslake’e göre, kaynaşıklar öbeklere biçimlenen parçacıklardır. Türkçedeki kaynaşıklar, öbeğin son sözcüğünde ortaya çıkan ekleri takip ederler. Birçok kaynaşık, herhangi bir öbeksel yapıya biçimlenebilir. Bu nedenle de cümle içerisinde hareket etmekte özgürdürler. Fakat ekler, biçimlendiği sözcükle tamamen uyumlu biçimbirimlerdir. Göksel ve Kerslake’in sınıflandırmasında kaynaşıklar altı başlıkta incelenir:

1) *mI* parçacığı (*En belirgin işlevi Evet/Hayır cevabı oluşturmaktır*).

2) *Söylem bağlayıcıları* “*dA*”, “*(y)sA/ise*”, “*ya*” ve *söylem bağlayıcısı ve yan tümce* “*ki*”si.

3) “*Yanı sıra*” anlamındaki *bağlaç*: *bile*.

4) *Koşaç işaretleyicileri*: “*-(y)DI*”, “*-(y)mIş*”, “*-(y)sA*”; *belirteç işaretleyicisi*: “*-(y)ken*” ve *genelleme kiplik işaretleyicisi*: “*-Dir*”.

5) *Kişi işaretleyicileri*: “*-Im*”, “*-sIn*”, “*Ø*”, “*-Iz*”, “*-sInIz*”, “*-lAr*”.

6) *Birliktelik ve bağlaç işaretleyicisi*: “*-(y)lA/ile*”. (2005: 100).

3. -sA Dilek-Şart Biçimbirimi

-*sA-n/-nIz-A* biçimbiriminin kaynaşık olup olamayacağı varsayımlarını değerlendirmeden önce tartışılması gereken nokta, Türkçede -*sA* biçimbiriminin hangi koşullarda dilek ya da şart biçimbirimi olarak değerlendirilmesi gerektiği ve ayırıcı özelliklerinin ne olduğudur. Korkmaz’a göre Türkçede şart biçimbirimi; bir oluşu, kılışı şarta veya isteğe, niyete bağlayan tasarlama kipidir. Tek başına yargı taşımaz. Temel cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlar. Dilek biçimbirimi ise tek başına yargı taşır (2014: 600). Şart biçimbirimi, tasarlanan hareketin şarta bağlı olmasıdır. Eylem şarta bağlandığı için bir hüküm ifade etmez. Dilek, istek, zorlama aktarmaz. Bu yüzden bu tür eylemler yardımcı yargı bildirirler. Ana tümce eylemine bağlıdır (Ergin, 2009: 309; Uzman, 1992: 1; Develi, 1995: 117; Karaağaç, 2013: 372). Gencan da bu farklılıklardan dolayı -*sA*’yı, anlam özelliği başlığı altında “*Koşul*” ve “*Dilek Kipli*” olarak ikiye ayırmıştır (1979: 292). Göksel ve Kerslake, şart tümceciklerini belirteç tümceciklerinin al türü olarak açıklarken -*sA*’yı eylemcil ek, +*(y)sA*’yı ise ek eylem işaretleyicisi olarak tanımlar (2005: 419-420). Dilek kipini de “*Kiplik*” başlığı altında incelerler. Belirteç tümcecigi olmasının yanında -*sA*, dilek de ifade eder. -*sA-n/-nIz-A* gibi yapılara, ikna edici emir kipi işleviyle değinen Göksel ve Kerslake, söylemde bu yapıların çok fazla emir anlamında değil, yapılması gereken bir şeyi uyaran ya da belirten işlevde kullanıldığını ilave ederler. Bunlar, daha çok konuşurun, belirtilmiş olan eylem üzerindeki sabırsızlığını aktarır (2005: 312-313). Aslan Demir ise, istek bildiren -*sA*’nın bağımsız tümcenin yüklemine, koşul bildiren -*sA*’nın ancak bağımlı tümcenin yüklemine eklenebildiği yönündeki genel kaniya katılmaz. -*sA*’nın, koşul ya da varsayım bildirdiği sınırlı kullanımlarında da istek bildirdiği durumlardaki gibi bağımsız cümle kurabildiğini savunur. Bu tür tümcelerde, belirli bir koşulun varsayıldığı gözlenir: “*Hey ne yapıyorsun? Ya biri görürse?*” (2007: 114). Aslan Demir’in görüşüne benzer sayılabilecek diğer bir yaklaşım, bu örneklerdeki kullanımların aslında eksiltili

⁴ İlerleyen sayfalarda bu konu hakkında bilgi verilecektir.

⁵ Kornfilt 11-12 ve 13’teki bu sözcüğü, “*iş+in+e*” olarak çözümlenmektedir.

⁶ Burada *değil* sözcüğünün kaynaşık görünümünü kazanmasına ilişkin verilen bilgi, onun diğer biçimbirimler gibi önündeki ek eyleme kaynaşması demek değildir. Birden fazla eylem barındıran tümcelerde, yalnızca sonuncu sözcükte yer alıp etki alanını yan tümceler üzerinde de gösterebilmesidir. Dolayısıyla sözdizimsellik ile ilgilidir. Bu bilgi, ilerleyen sayfalarda Ertelemiş Ekleşirme (*Suspended Affixation*) yöntemiyle açıklanacaktır.

tümce barındırıyor olmasıdır. Develi, -sA biçimbirimini, yapılarına göre dört başlıkta incelediği yazısında, basit tümce görünümündeki -sA biçimbirimleri için, ana tümcesi kaldırılmış birleşik tümce ifadesini kullanır. Bunlar eksiltili tümcelerdir (1995:123).

-sA şart biçimbiriminin; şart, koşul işlevinde ana tümceye bağlanması açıklamalarına dayanarak burada sözünü etmemiz gereken bir husus daha vardır. Bazı araştırmacılar, Türkçede eylemlere eklenip onları, ana tümcenin eklenti tümceciği pozisyonuna sokan ulaç biçimbirimlerinden hareketle, koşul anlamını veren -sA'nın da ulaç kategorisi altında değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedirler⁷. Bu araştırmacılara göre asıl sorun ulaçlar, eylemcil uyuma girmezken şart çekiminin eylemcil uyuma girmesidir (Gülsevin, 2002: 259; Karahan, 1994: 473-474; H. Özdemir, 2013: 206). Az da olsa ortaçların adıl uyuma girerek ulaç meydana getirdiği (-DİĞİndA) göz önünde bulundurulduğunda (H. Özdemir, 2013: 203; Üstünova, 2000: 494), şart biçimbiriminin de bu konuda incelenmesi faydalı olacaktır. Ayrıca, Türkmencede -kA ulacının kişi uyumuna girmesi, bu tartışma için farklı bir bakış açısı doğurabilir (Karahan, 1994: 474).

3.1. -sA Şart Biçimbiriminin Tarihsel Gelişimi

W. Bang, -sA şart biçimbiriminin, -a/-ı ulacı ile; saymak, tasarlamak, düşünmek anlamında kullanılan sA- yardımcı eylemi üzerine -r geniş zaman biçimbiriminin kalıplaşması yoluyla oluştuğu görüşündedir. Yapı üzerindeki ulaç orta hece düşmesine uğrayarak “-a sa-r > -sar, -ı sar > -sar” biçimine dönüşmüştür (W.Bang'dan akt. Korkmaz, 1982: 309). XI. yüzyıldan sonra bu biçimbirim sonundaki -r sesi düşmüş ve -sA biçimini almıştır (Korkmaz, 1982: 305; Uzman, 1992: 2). Ramstedt'e göre, +sA biçimbirimi, hem ad hem de eylem soylu kök ve gövdelere gelerek “*arzu, istek*” bildiren bir türetme ekidir (“*su+sa-mak, gel-se 'gelmek istemek'*”) ve -r ortacının kalıplaşması yoluyla ortaya çıkmıştır (Ramstedt'ten akt. Kılıçoğlu, 1954: 256). Kaşgarlı Mahmud ise ad, eylem kök ve gövdelerinden istek eylemleri türeten biçimbirim olduğu görüşündedir (Kaşgarlı Mahmud'dan akt. Korkmaz, 1982: 311).

3.2. -sA Dilek Biçimbiriminin Tarihsel Gelişimi

Dilek biçimbirimi, +sA-, istek bildiren eylemlerin -k ortacıyla genişletilmesiyle oluşmuştur. Türkçenin bir kısım eski ve yeni kollarında bir şeye düşkünlüğü ifade eden sıfatlar türetmiştir: “*tapıg-sak 'iyiliksever', bagur-sak 'merhametli, şefkatli'*” (Korkmaz, 1982: 311). Kaşgarlı Mahmud dilek biçimbirimi hakkında, bir işin yapılmadan önce o işin yapılmasını arzu eden ve sıfat

görevi gören faildir der. “-g/-ğ” biçimbirimleri eylemlere, kökün son sesi kalırsa “-ıg sak”, incesse “-ig sek” olarak biçimlenerek eylemleri isimleştirir. “-sak/-sek” biçimbirimleriyle beraber de isim-fiil kurarlar. Zamir menşeli kişi uyumlarıyla çekimli fiil gibi kullanılırlar. Emr-i hazırda “*bar*” olan bir sözcük, sıfat yapılmak istendiğinde “*Ol ewge barıg sak ol*” ol denir. “*O eve varmak istemektedir.*” anlamına gelir. İnce seslerde ise “*Ol berü kelig sek erdi (O beri gelmek istiyor)*” denmektedir. “*Ol er ol tavar+sak (O adam o malı sevendir).*” örneğinde ise yüklemcil sıfat oluşturmaktadır ancak, zaman içerisinde “-g/-ğ” erimiş ve “-sak/-sek” doğrudan eylem kök ve tabanlarına eklenir duruma gelmiştir (Kaşgarlı Mahmud'dan akt. Uzman, 1992: 13-14).

Eski Türkçede şart biçimbirimi, tam bir şart görevinde olduğundan dilek görevinin bu biçimbirimine içine yerleştirmek mümkün değildir. Ayrıca “-sAr>-sA” biçimbiriminin ikili görev dallanmasına uğrayarak sonradan dilek kipine yöneldiğini gösteren ipuçları da yoktur (Korkmaz, 1982: 311). A.von Gabain, “*Aç-sar tosık ömez sen (Aç olduğunda toku düşünmezsin).*” örneğinden hareketle, kişi ekinin esas tümcede bulunmasını dikkate alarak şart ekinin yardımcı tümce olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır (A.von Gabain'den akt. Korkmaz, 1982: 311).

Dilek biçimbiriminin Türkiye Türkçesinde, anlamı ünlemle kuvvetlendirilmiş “*anlasanız al, uzatmasalar al, o da ağzını tutsa ya!*” gibi örnekleri mevcuttur (Korkmaz, 1982: 309). Ay, Türkiye Türkçesindeki eylem çekimlerini incelediği kitabında, -sA dilek biçimbirimini tek başına tümce kurabildiğini belirtmiştir. -sA-n/-nız-A biçimbirimini de tek başına tümce kurabildiği için, seslenme ünlemiyle tamamlanan dilek biçimbirimi olarak açıklamaktadır (2009: 780-782).

4. Türkçede Kişi Uyumu Türleri

Geleneksel Türkçe dilbilgisi kitaplarında eylemcil kişi uyumu türleri; 1.tip (adıl kökenli), 2.tip (iyelik kökenli) ve 3.tip (emir) olmak üzere üçe ayrılır (Ergin, 2009: 283-288; Karaağaç, 2013: 355; Korkmaz, 2014: 518-519). Modern dilbilgisinde ise z (fake) ve k (genuine) olmak üzere iki şekildedir. Buna göre Türkçede eylemcil kişi uyumları şöyle sıralanabilir:

⁷ Gülsevin, G. (1990). “Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine.” *Türk Dili*, 467, s. 276-279.

Karahan, L. (1994). “-sa/-se Eki Hakkında”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 516, s. 471-474.

Özdemir, H. (2013). “Bir Nöbetleşme Hadisesi ve -sA Şart Ekine Yansımaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, 37, s. 199-207.

Üstünova, K. (2000). “Türkçede Asıl Unsurlar: Özne ve Yüklem”, *Türk Dili*, 582, s. 489-497.

Tablo 1: Eylemcil Kişi Uyumları

Z Paradigması	K Paradigması
-Ar/-(X)r, -AcAk, -mİş, -(X)yör, -mAlI	-DI, -sA
1.Tekil Kişi: -(X)m	1.Tekil Kişi: -m
2.Tekil Kişi: -s(X)n	2.Tekil Kişi: -n
3.Tekil Kişi: Ø	3.Tekil Kişi: Ø
1.Çoğul Kişi: -(X)z	1.Çoğul Kişi: -k
2.Çoğul Kişi: -s(X)n(X)z	2.Çoğul Kişi: -nIz
3.Çoğul Kişi: -lAr	3.Çoğul Kişi: -lAr

5. Ertelenmiş Ekleştirme (Suspended Affixation)

Ertelenmiş ekleştirme, bir dilbilgisel çekim biçimbiriminin benzer olan iki ya da daha fazla sözcüğü etkisi altına almasıdır (Lewis, 1967: 35). Öbek yapıda herhangi bir biçimbirim ait olduğu sözcüksel ulamdan iki ya da daha fazlası tümce içerisindeyse biçimbirimler yalnızca, tümcenin en sağındaki (final) sözcüğün üzerine biçimlenir. Ulamsal biçimbirim, öbekselsel yapıda sonuncul olmayan sözcüklerin (non-final) üzerinde bulunmadığı halde onları da etki alanına alır (Broadwell, 2008: 199; Kabak, 2007: 314; Good ve Yu, 1999: 320; Kornfilt, 1996: 109).

(14) a) “Zengin+Ø-di-m ve ünlü+y-dü-m

b) Zengin ve ünlü-y-dü-m

(15) a) Gid-ér-Ø-iz, gör-úr-Ø-üz ve al-ír-Ø-ız

b) Gid-ér, gör-úr ve al-ír-Ø-ız.” (Kabak, 2007: 314).

(14b)'de +(y)D(X)-m ve (15b)'de -(X)z biçimbirimleri, sadece sonuncul olan sözcüklere biçimlenmekte ve kendilerinden önce gelen sözcükler üzerinde de etki alanlarını devam ettirmektedirler. Ertelenmiş ekleştirmenin görülebildiği sözcük yapılarını ve çekim türlerini açıklamaya geçmeden önce, sonuncul ek (terminal suffix) terimi üzerinde durulmalıdır. Konumuz eylemlere eklenen biçimbirimler olduğundan, yalnızca eylemlerde görülen kişi uyumu kaynaşıklarının ertelenmiş ekleştirmesi üzerinde durulacaktır. Sonuncul ekler, eylemlere biçimsel özellik kazandırıp onları sözcük formuna sokarlar. Eylemlerin biçimsel özellik kazanıp sözcük olabilmesi ise türetim biçimbirimlerini alması veya kişi uyumuna girmesiyle gerçekleşmektedir. Türetimsel sonuncul ekler de sözcükleri türeterek onlara biçimsel özellik kazandırır. Sözcüğün oluşumunu tamamlarlar. Bu yüzden, ardından gelen biçimbirimler zorunlu unsurlar değildir. Bütün görünüş/kiplik işaretleyicileri kişi uyumlarıyla doğrudan çekimlenmediği için de sonuncul unsurları oluştururlar (Kabak, 2007: 325-326):

5.1. Z (fake) Çekim Paradigmasını Ertelenmiş Ekleştirme Yöntemiyle İnceleme

(16) a) Her hafta toplantı yap-ár-Ø-ız ve sonuçları değerlendir-ír-Ø-iz.

b) Her hafta toplantı yap-ár ve sonuçları değerlendir-ír-Ø-iz.

c) *Her hafta toplantı yap ve sonuçları değerlendir-ír-Ø-iz.

(17) a) Akşamları kitap oku-yór-Ø-um ve müzik dinli-yór-Ø-um.

b) Akşamları kitap oku-yór ve müzik dinli-yór-Ø-um.

c) *Akşamları kitap oku ve müzik dinli-yór-Ø-um.

(18) a) Evde otur-acák-(i)-tı-k ve dizi izle-y-ecék-(i)-ti-k.

b) Evde otur-acák ve dizi izle-y-ecék-(i)-ti-k.

c) *Evde otúr ve dizi izle-y-ecék-(i)-ti-k.

(19) a) Sahile in-(i)-yór-(i)-muş ve yür-(ü)-yór-(i)-muş.

b) Sahile in-(i)-yór ve yür-(ü)-yór-(i)-muş.

c) *Sahile in ve yür-(ü)-yór-(i)-muş.

(20) a) Oku-müş-(i)-sa-n ve öğren-miş-(i)-se-n.

b) Oku-müş ve öğren-miş-(i)-se-n.

c) *Oku ve öğren-miş-(i)-se-n.

(21) a) Çalış-mali-Ø(y)-ım ve kazan-mali-Ø(y)-ım.

b) Çalış-mali ve kazan-mali-Ø(y)-ım.

c) *Çalış ve kazan-mali-Ø(y)-ım.

5.2. K (Genuine) Çekim Paradigmasını Ertelenmiş Ekleştirme Yöntemiyle İnceleme

(22) a) Dağa çık-ti-m ve kamp yap-ti-m.

b) *Dağa çık-ti ve kamp yap-ti-m.

c) *Dağa çık ve kamp yap-ti-m.

(23) a) Koş-sá-n ve yakala-sá-n.

b) *Koş-sá ve yakala-sá-n.

c) *Kóş ve yakala-sá-n.

Yukarıda verilen örneklerde, ertelenmiş ekleştirmenin sonuncul ekler (terminal suffixes) üzerinde gerçekleştiği görülür. Bu, kişi uyumu paradigmalarıyla ilgili bir durumdur. Z kişi uyumu biçimbirimleri ek eylemle birleştikten sonra sözcüğe biçimlenirken, k kişi uyumu biçimbirimleri doğrudan biçimlenir. Eğer aynı kişi uyumu tümcede birden fazla sözcüğe biçimlenecekse bu sözcük sonuncul (final) olandır. Sonuncul olmayan sözcüklerin üzerinden çıkarılabilir. Yani, ertelenir. Bunlar, Kornfilt ve Göksel ve Kerslake'in ifade ettiği kaynaşık kişi uyumlarıdır ancak etkilerini sonuncul olmayan sözcükler üzerinde devam ettirirler.

16-17-21(a)'daki örneklerde z kişi uyumları, ek eylemin geniş zamandaki boş görünümüne zaman/görünüş/kip sonuncul eklerine biçimlenirken, 18-19-20(a)'daki örneklerde -(i)DI, -(i)MIŞ, -(i)SA biçimbirimleri, i- ek eyleminin kaynaşıklaşmasıyla zaman/görünüş/kip sonuncul eklerine biçimlenir.

16-17-18-19-20 ve 21(c)'de, sonuncul eklere ertelenmiş ekleştirme yöntemi uygulandığında ise sözcüklerin yapısının bozulduğu, ertelenmenin yasaklandığı (illicit) görülür. Çünkü bu biçimbirimler belirli bir sözcüksel ulama eklenebilen ek görevindeki biçimbirimlerdir. Kaynaşıklar gibi birden fazla sözcüksel ulama biçimlenemezler. Kaynaşıklar, bağlaçla bağlı iki eylem öbeğinden birine eklenip ertelenebilmeye serbestliğine sahipken ekler; sözcük kökleri ve gövdeleriyle sıkı uyum içerisindedir. Sözcükten atılamazlar. Onların işlevleri sözcük düzeyindedir. Kaynaşıkların birden fazla sözcük ulamına biçimlenebilip ertelenmesini 14(a)'daki yüklemcil sıfat örneğinde görmüştük. Şimdi de adlı yüklem üzerinde görelim:

(24) a) İkimiz de öğretmén+Ø-iz ve arkadaş+Ø-iz.

b) İkimiz de öğretmén ve arkadaş+Ø-iz.

Ertelenmiş ekleştirmenin k kişi uyumu paradigmasında uygulanması ise bozuk yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü -DI ve -SA, sonuncul ek değildir. Bir eylemin sözcük oluşumunun tamamlanmasının, türetim biçimbirimlerini ya da kişi

uyumu biçimbirimlerini almasıyla gerçekleştiğini hatırlarsak, -DI ve -SA biçimbirimlerinin de sözcük oluşumunu kişi uyumlarıyla gerçekleştirdiği bilinmelidir. Dolayısıyla, 22 ve 23(b)'deki çık- ve koş-eylemleri, kişi uyumuna girmediği için, sözcük olma özelliğini kazanamaz ve ertelenme gerçekleştirilemez. Sonuncul eklerdeki kişi uyumları, gerçek eylemcil uyum değilken (non-verbal/fake), -DI ve -SA'nın gerçek eylemcil uyum olması (verbal-genuine) ayrımları da bundan kaynaklanır. Dolayısıyla, 2. dipnotta belirtilen basit çekim k kişi uyumuna, birleşik çekim ise z kişi uyumuna aittir. Çünkü z, boş ek eylem barındırır (Kornfilt, 1996: 106).

Sonuncul olmayan eklerin, sözcük olma özelliğini kişi uyumlarıyla tamamlamasının diğer bir kanıtı da soru parçacığı *mI*'dir:

(25) a) Söyle-dí-n *mI*?

b) *Söyle-dí *mi*-n?

(26) a) Söyle-y-ecék *mi*-sin?

b) *Söyle-y-ecék-sin *mI*?

25(b)'de görüldüğü gibi sonuncul olmayan eklerle kişi uyumu arasına soru parçacığı giremezken, 26(a)'da sonuncul eklerle kişi uyumu arasına soru parçacığı girebilmektedir. Kaynaşıkların, başka bir kaynaşığın üzerine biçimlenip eklerin biçimlenememesine değinmiştik. Buradan da yola çıkarak -sin 2.tekil kişi uyumu kaynaşığının *mi* soru parçacığı kaynaşığına biçimlenmesi (bağ kurma), onun ek olmadığı ve sözcük oluşturmadığının başka bir kanıtıdır. Fakat 25(b)'de *mi* soru parçacığı, kişi uyumuyla -DI'nın arasına giremez. Bu da bize, kişi uyumunun sözcük oluşturduğunu göstermektedir. Sözcüğün oluşumunu tamamlaması küçük sözcük (small word) terimiyle açıklanmaktadır (Kornfilt, 1996: 111).

22-23(b)'deki örneklerde sonuncul olmayan sözcüklerin kişi uyumuna girmemesi onların 3.tekil kişi uyumu olarak düşünülmesine sebep olabilir. Fakat biz, ertelenmenin yapı bozukluğuna yol açtığına ilişkin örnekleri, sonuncul olan sözcükler üzerindeki aynı kişi uyumunun, sonuncul olmayan sözcüklerde de bulunması gerektiği halde bulunmadığı durumlar üzerinden vermiştik. Dolayısıyla 22 ve 23(a)'daki örneklerde sonuncul olmayan ve sonuncul olan sözcükler aynı kişi uyumunda olduğu için ertelenme bozuktur. 27(a-b)'de, çık- ve koş- eylemlerinin kişi uyumu sonuncul sözcüğün uyumundan farklı olduğundan, 28(a-b)'de ise, 3.tekil kişi adlı barındığından ertelenmeden ve bozukluktan söz edilemez.

(27) a) (O) dağa çık-ti-Ø ve (ben) kamp yap-ti-m

b) (O) koş-sá-Ø ve (ben) yakala-sá-m

(28) a) (O) dağa çık-ti-Ø ve (o) kamp yap-ti-Ø

b) (O) koş-sá-Ø ve (o) yakala-sá-Ø

Kişi uyumu türleri vurgu yönünden ele alınırsa, *z* kişi uyumunda vurgunun kişi uyumundan bir önceki heceye kaydığı, *k*'de ise kişi uyumlarının ya vurgulu hecede görüldüğü ya da tek başına hece oluşturduğunda (2-3.çoğul kişi) üzerine vurgu aldığı görülür. Sözcüklerde vurgu, sesbilimsel sözcük (phonologic word) olarak tanımlanmaktadır. Sesbilimsel sözcük, kök+ek olarak meydana gelmektedir (Kabak ve Vogel, 2001: 324). Sesbilimsel sözcüklerin üzerindeki kaynaşıklara da sesbilimsel sözcük eklentileri (phonologic word adjoiners) adı verilir (Kabak ve Vogel, 2001: 328). Adlar, sıfatlar, sonuncul ekler ve gerçek eylemcil çekim

biçimbirimleri son hecede vurgu üstlendiği için sesbilimsel sözcük oluştururken, devamındaki biçimbirimler eklentidir. Good ve Yu'ya göre, *z* paradigmasına giren kişi uyumları sözcük sonrası (post lexical), *k* paradigmasındaki kişi uyumları ise sözcükseldir (1999: 319). Banguoğlu ve Demircan da *-DI* ve *-SA* eylemcil biçimbirimlerin vurgu üstlendiğini belirtirler (Banguoğlu, 1959: 181; Demircan, 2001: 136-138).

6.Vurgu

Tablo 2: Eylemcil Kişi Uyumlarında Vurgu

Z paradigması	K paradigması
1.Tekil Kişi: Yap-acák-Ø-ım	1.Tekil Kişi: Yap-sá-m
2.Tekil Kişi: Yap-acák-Ø-sım	2.Tekil Kişi: Yap-sá-n
3.Tekil Kişi: Yap-acák-Ø	3.Tekil Kişi: Yap-sá-Ø
1.Çoğul Kişi: Yap-acák-Ø-ız	1.Çoğul Kişi: Yap-sá-k
2.Çoğul Kişi: Yap-acák-Ø-sınız	2.Çoğul Kişi: Yap-sa-níz
3.Çoğul Kişi: Yap-acák-Ø-lar	3.Çoğul Kişi: Yap-sa-lár

(29) a) Yap-sá-m

b) Yap-sá-y-dı-m

(30) a) Gel-di-níz

b) Gel-dı-y-se-niz

29 ve 30(b)'de vurgulu hecelerin sesbilimsel sözcük olduğu görülür. *-(y)dı-m* ve *-(y)se-niz* biçimbirimleri de sesbilimsel sözcük eklentisidir. Bu nedenle vurgusuzlardır. Eğer bu biçimbirimler, sözcük seviyesindeki eklenti konumundan çıkıp önlerindeki ek eylemle tek başlarına sözcük oluştururlarsa ek olurlar ve vurgu üstlenirler. Kaynaşık olmaktan çıkarlar:

(31) a) Yap-sá i-dı-m

b) Gel-dı i-se-niz

Şimdi, 13'teki "*değil*" adcıl olumsuzluk sözcüğünün, neden kaynaşıklara dahil edildiğini tekrar inceleyelim:

(32) (13)

a) *Metin henüz, okulu bitir-miş değil-(i)-di-Ø ve iş bul-muş değil-(i)-di-Ø.

b) Metin henüz, okulu bitir-miş-Ø ve iş bul-muş değil-(i)-di-Ø.

c) *Metin henüz, okulu bitir-miş ol-ma-dı-Ø ve iş bul-muş ol-ma-dı-Ø.

d) *Metin henüz, okulu bitir-miş-Ø ve iş bul-muş ol-ma-dı-Ø.

Ol- hafif eyleminin (light verb) olumsuzluğu, ad ve sıfatlardan sonra kullanılırken "*değil*" sözcüğüyle ifade edilir. 32(c)'de *ol-* hafif eyleminin olumsuzunun, adlaşmış sıfat-fiilden sonra kullanılışı ve (a)'daki "*değil*"in sonuncul olmayan sözcükten sonra gelmesi, bozukluğa yol açmaktadır. Adcıl olumsuzluk sözcüğü "*değil*", aslında *olma-* eylem öbeğini temsil ettiğinden ve ertelenme de öbekler üzerinde gerçekleştiğinden sonuncul olmayan sözcükten sonra ertelenir ve sonuncul sözcüğü takip eder (b). Ek eylemle önündeki sözcüğe bağlanmaz. Çünkü kaynaşık değil; tek başına bir sözcüktür. Bu yüzden de üzerine *+(i)DI* kaynaşığı biçimlenir. Kornfilt'in "*değil*"e kaynaşık demesinin tek sebebi, tümceden çıkartılabilir olmasıdır.

7. -SA-n/-nız-A Biçimbirimini Ertelenmiş Ekleştirme Yöntemiyle İnceleme

(33) a) Bu akşam bize yemeğe gel-sé-n-e ve bizde kal-sá-n-a.

b) *Bu akşam bize yemeğe gel-sé-n ve bizde kal-sá-n-a.

c) *Bu akşam bize yemeğe gel-sé ve bizde kal-sá-n-a.

d) *Bu akşam bize yemeğe gel ve bizde kal-sa-n- a.

(34) a) Sus-sa-nız-a ve beni dinle-se-niz-e.

b) *Sus-sa-nız ve beni dinle-se-niz-e.

c) *Sus-sa ve beni dinle-se-niz-e.

d) *Sus ve beni dinle-se-niz-e.

Ertelenmiş ekleştirme yönteminin uygulandığı bu örneklerde, yan tümcelerdeki sonuncul olmayan sözcüklerin üzerindeki biçimbirimlerin ertelendiği görülmektedir. 33 ve 34(b-c-d)'de sonuncul olmayan sözcüklerin üzerinden -sA-n/-nIz-A yapısına ait biçimbirimler teker teker ertelendiğinde sözcüğün oluşumunu yitirdiği ve yapının bozulduğu görülmektedir. Yapıdaki -sA, yargı bildirdiği için dilek çekim eki görevindedir. Kişi uyumu, k paradigmasındaki ertelenemeyen gerçek eylemcil kişi uyumudur. -A seslenme ilgeci de ek yapısına dahil olmaktadır.

-sA-n/-nIz biçimbiriminin, -A ilgeciyle bütünlük kurarak -sA-n/-nIz-A şeklinde yeni bir ek meydana getirdiği görülmektedir. -A seslenme ilgeci, özellikle çekimli eylemlerden sonra gelen soru ve emir anlamı taşıyan pekiştirme işlevinde kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 2015: 218). -sA dilek ekinin çekimlenişi, Türkiye Türkçesi ağızlarında da Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındaki şekliyle yapılmaktadır. -sA-n/-nIz-A biçimbirimi bütünüyle 2.tekil-çoğul kişi uyumundadır (Ay, 2009: 782). -sA şart eki, k paradigması kişi uyumu ve -A seslenme ilgeciyle oluşan ve eylem köklerine doğrudan biçimlenen bir emir ekidir (Göksel ve Kerslake, 2005: 84). -sA biçimbiriminin kaynaşık olarak kullanıldığı örneklerde, Erzincan ve yöresi ağızlarında rastlanır. Tümce başında şart anlamı; eğer bağlacı getirilmeden vurgulanmak, pekiştirilmek istenirse bu, -sA kaynaşığı ile yapılır: "Frene basmazsan-sa çarparsın". (Baydar, 2012: 85).

8. Sonuç

1. (a) maddesindeki araştırma sorusuna göre, -sA-n/-nIz-A biçimbirimindeki -sA, birtakım araştırmacılar tarafından şart eki olarak değerlendirilse de ertelenmiş ekleştirme yapılan örneklerde (33-34), temel tümce oluşturması bakımından dilek eki görevi gördüğü ve sonsuz hece (non-terminal) olduğu açıktır.

2. Ertelenmiş ekleştirme örneklerinde görüldüğü üzere, eğer -sA kaynaşık olsaydı, üzerine -n/-nIz kişi uyumları biçimlenemezdi ancak -sA'nın sözcük oluşumunu -n/-nIz ile tamamladığı bulgular arasındadır. Bu da bize kişi uyumlarının ek olduğunu göstermektedir.

3. Vurgu yönünden değerlendirecek olursak, k paradigmasındaki eklerin vurgulandığı, kişi uyumlarının da vurgulu hece üzerinde yer aldığı görülmektedir. -A ilgeci vurgu üstlenmemektedir ancak ertelenememesi, ek görevi gördüğüne işaret eder.

4. Sonuç olarak eylemler üzerindeki bu biçimbirim kaynaşık değil, ek olduğu kanısına varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aslan Demir, S. (2007). *Türkiye Türkçesinde İsteme Anlam Birimi: Dilbilgisel ve Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- . (2008). *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Ay, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1959). *Türk Grameri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Baydar, T. (2012). "Erzincan ve Yöresi Ağızlarında -sA Enklitiği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, s. 83-92.
- Broadwell, G. A. (2008). "Turkish Suspended Affixation Is Lexical Sharing", *Proceedings Of LFG08*, Ed. Miriam Butt and Tracy Holloway King, Stanford: CSLI Publications, s. 198-213.
- Demircan, Ö. (2001). *Türkçenin Ses Dizimi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri(Osmanlı Lehçesi)*, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Develi, H. (1995). "(sA) Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 43, s. 115-152.
- Ercilasun, A. B. (2008). "La Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi", *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 35-56.
- Erdal, M. (2000). "Clitics In Turkish" *Studies On Turkish And Turkic Languages*, Ed. Aslı Göksel and Celia Kerslake, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, s. 41-48.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Good, J., Yu, A. C. L. (1999). "Morphosyntax of Two Turkish Subject Pronominal Paradigms", *Thirtieth Annual Meeting of the North East Linguistic Society*, Rutgers University, 22-24 Ekim.
- Göksel, A., Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London and New York: Routledge.
- Gülsevin, G. (2002). "Eski Türkiye Türkçesinde 'İstek Kipi' Üzerine" *İlmi Araştırmalar*, 13, s. 35-50.

- . (1990). "Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine." *Türk Dili*, 467, s. 276-279.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kabak, B., Vogel I. (2001). "The Phonological Word And Stress Assignment in Turkish", *Phonology*, 18, 3, s. 315-360.
- Kabak, B. (2007). "Turkish Suspended Affixation", *Linguistics*, Ed. Volker Gast, Berlin: Walter de Gruyter, s. 311-347.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ.
- Karahan, L. (1994). "-sa/-se Eki Hakkında", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 516, s. 471-474.
- Kılıçoğlu, V. (1954). "Şart Kipi", *Türk Dili*, 3, 29, s. 254-258.
- Korkmaz, Z. (1982). "-sa/-se Dilek-Şart Kipi Eklerinde Bir Yapı Birliği Var Mıdır?", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, 19, s. 305-315.
- . (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1996). "On Copular Clitic Forms in Turkish", *In ZAS Papers in Linguistics*, 6, s. 96-114.
- . (1997). *Turkish Descriptive Grammars*, London and New York: Routledge.
- Lewis, G. L. (1967). *Turkish Grammar*, New York: Oxford University Press.
- Özdemir, E. (1967). "Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 15, s. 177-203.
- Özdemir, H. (2013). "Bir Nöbetleşme Hadisesi ve -sa Şart Ekine Yansımaları", *Karadeniz Araştırmaları*, 37, s. 199-207.
- Uzman, M. (1992). *Türkçede Şart ve Emir Kipinin Tarih İçindeki Gelişimi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim: Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Üstüner, A. (2000). "Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kullanılışı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 1, s. 189-206.
- Üstünova, K. (2000). "Türkçede Asıl Unsurlar: Özne ve Yüklem", *Türk Dili*, 582, s. 489-497.